

Daron Acemoglu in James A. Robinson

OŽINA SVOBOŠČIN

Ravnotežje moči med državo in družbo

Daron Acemoglu in James A. Robinson

OŽINA SVOBOŠČIN

Ravnotežje moči med državo in družbo

Prevedel Samo Kuščer

UMCo

20 let

Ljubljana 2021

Daron Acemoglu in James A. Robinson
OŽINA SVOBOŠČIN
Ravnotežje moči med državo in družbo

THE NARROW CORRIDOR
States, Societies, and the Fate of Liberty

Copyright © 2019 by Daron Acemoglu in James A. Robinson. All rights reserved.

© za Slovenijo UMco, d. d., 2021. Vse pravice pridržane.

Prevod: Samo Kuščer

Izdajatelj in založnik: UMco d. d., zbirka Angažirano

Odgovorni urednik: Samo Rugelj

Pomočnica urednika: Renate Rugelj

Oblikovanje ovitka in postavitev: Aleš Cimprič

Fotografija na naslovnici: Depositphotos

Številčenje kazala in bibliografija: Neža Vilhelm

Tisk: Primitus, d. o. o.

Naklada: 400 izvodov, 1. natis

Ljubljana 2021

Knjižno delo je izšlo v okviru programa za leto 2020, ki ga sofinancira
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

V okviru določil Zakona o avtorski in sorodnih pravicah so brez pisnega dovoljenja
založbe prepovedani reproduciranje, distribuiranje, javna priobčitev, predelava ali druga
uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnem koli obsegu ali postopku,
vštevši fotokopiranje, tiskanje in shranjevanje v elektronski obliki.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

321.01

ACEMOGLU, Daron

Ožina svoboščin : ravnotežje moči med državo in družbo /
Daron Acemoglu in James A. Robinson ; prevedel Samo Kuščer. -
1. natis. - Ljubljana : UMco, 2021. - (Zbirka Angažirano)

Prevod dela: The narrow corridor

ISBN 978-961-7050-75-2

1. Robinson, James A., 1960-

COBISS.SI-ID 24307203

Ardu in Arasu, čeprav vama dolgujem veliko več. – D. A.

Para Adrián y Tulio. Para mí el pasado, para ustedes el futuro. – J. R

VSEBINA

Uvod	9
1. poglavje: KAKO SE ZGODOVINA KONČA?	21
2. poglavje: RDEČA KRALJICA	61
3. poglavje: VOLJA DO MOČI	115
4. poglavje: GOSPODARSTVO ZUNAJ OŽINE	145
5. poglavje: ALEGORIJA DOBRE UPRAVE	183
6. poglavje: EVROPSKE ŠKARJE	223
7. poglavje: PO BOŽJI VOLJI	285
8. poglavje: NEDELUJOČA RDEČA KRALJICA	331
9. poglavje: HUDIČ SE SKRIVA V PODROBNOSTIH	369
10. poglavje: KAJ JE NAROBE S FERGUSONOM?	419
11. poglavje: PAPIRNATI LEVIATAN	471
12. poglavje: VAHABOVI OTROCI	513
13. poglavje: ZBEZLJANA RDEČA KRALJICA	539
14. poglavje: V OŽINO	587
15. poglavje: ŽIVLJENJE Z LEVIATANOM	637
Zahvale	681
Opombe	685
Literatura	715
Pravice za fotografije	758
Imensko in stvarno kazalo	759

UVOD

Svoboda

Ta knjiga je o svobodi ter o tem, kako in zakaj jo je družba dosegla ali pa je ni dosegla. Piševa tudi o spremnih posledicah, še posebej v zvezi z blagostanjem. Izhajava iz misli angleškega filozofa Johna Locka, ki je trdil, da so ljudje svobodni, ko zanje velja

stanje popolne svobode odrejanja svojih dejanj in razpolaganja s svojo lastnino ter osebo, kot se jim zdi primerno, ne da bi vprašali za dovoljenje ali bili odvisni od volje koga drugega.*

Svoboda je v tem smislu temeljna želja vseh ljudi. Locke je poudarjal, da

ne sme nihče škodovati življenju, zdravju, svobodi ali imetju drugega.

In vendar vemo, da je bila svoboda v preteklosti redkost in je redkost tudi danes. Vsako leto milijoni ljudi zbežijo od doma

* John Locke: *Dve razpravi o oblasti: pismo o toleranci*. Krtina, 2010.

na Bližnjem vzhodu, v Afriki, Aziji in Srednji Ameriki ter na begu tvegajo tudi življenje – ne zato, ker bi si želeli večji dohodek ali materialno udobje, temveč zato, ker želijo sebe in svojo družino obvarovati pred nasiljem in strahom.

Filozofi so podali mnogo definicij svobode. Kot pa je dojel že Locke, se v temeljih svoboda začne s tem, da ne doživljamo nasilja, ustrahovanja in drugih oblik poniževanja. Moramo imeti možnosti, da se svobodno odločamo o svojem življenju in da odločitve izpeljemo brez grožnje nerazumnih kazni ali drakon-skih družbenih posledic.

Vse zlo tega sveta

Januarja leta 2011 so na trgu Harika v starem delu Damaska v Siriji spontano izbruhnile demonstracije proti despotskemu režimu Bašarja al-Asada. Kmalu zatem je nekaj otrok na zid v južnem mestu Dara napisalo: »Ljudstvo zahteva padec oblasti.« Policija jih je prijela in mučila. Zbrala se je množica in zahtevala, da jih izpustijo, dva od udeležencev zbora je policija ubila. Izbruhnile so množične demonstracije, kmalu so se razširile po vsej državi. Izkazalo se je, da si dejansko veliko ljudi želi, da bi oblast padla. Izbruhnila je državljanska vojna. Državna oblast se je skupaj z vojsko in policijo umaknila z velikega dela države. Državljeni pa potem niso doživeli svobode, temveč državljansko vojno in nebrzdano nasilje.

Medijski organizator Adam iz Latakije je jedrnato povedal, kaj se je zgodilo:

Mislili smo, da bomo dobili darilo, pa smo dobili le vse zlo tega sveta.

Dramatik Husein iz Alepa je zapisal:

Nikoli nismo pričakovali, da bodo te mračne skupine prišle v Sirijo – te, ki zdaj vodijo vse dogajanje.

Med temi 'mračnimi skupinami' je bila poglavitna tako imenovana Islamska država – tedaj je bila poznana kot ISIS –, ki je nameravala vzpostaviti nov islamski kalifat. Leta 2014 je prevzela oblast nad pomembnim sirskega mesta Rako. Čez mejo v Iraku je zasedla Faludžo, Ramadi in staro mesto Mosul z 1,5 milijona prebivalci. Tako ISIS kot mnoge druge oborožene skupine so izkoristile odsotnost uradnih državnih oblasti in struktur v Siriji in Iraku, nadomestile pa so jih z nepojmljivo okrutnostjo. Pretepanje, obglavljanje in pohabljanje so postali del vsakdanjika. Abu Firas, borec 'svobodne sirske vojske' je opisal, kaj je po novem v Siriji 'normalno':

Že zelo dolgo je, kar sem zadnjič slišal, da bi kdo umrl naravne smrti. Sprva se je dogajalo, da so ubili enega ali dva človeka. Potem so jih ubili dvajset. Potem petdeset. To je postalo normalno. Če smo izgubili petdeset ljudi, smo si mislili: »Hvala bogu, da jih je le petdeset!« Ne morem več spati, če ne slišim padanja bomb in žvižganja krogel. Kar nekaj mi manjka.

Fizioterapevt Amin iz Alepa se spominja:

Eden od fantov je poklical svoje dekle in ji rekel: »Srček, mojemu telefonu se bo pravkar izpraznila baterija. Te bom poklical z Aminovim telefonom.« Čez čas je dekle poklicalo in želelo govoriti z njim. Povedal sem ji, da so ga ubili. Zajokala je, eden mojih prijateljev me je vprašal, zakaj sem ji povedal. Odvrnil sem: »Ker se je to pač zgodilo. To je normalno. Umrj je.« ... Če sem pregledal stike na svojem telefonu, med njimi nisem videl več kot enega ali dva,

ki sta bila še živa. Rekli so nam, naj ne izbrišemo številke umrlega, temveč le njegovo ime spremenimo v Mučenik ... Moj seznam je bil potem poln Mučenikov.

Propad Sirije je povzročil neznansko humanitarno katastrofo. Ocenjujejo, da je izgubilo življenje kar 500.000 Sircev izmed 18 milijonov, kolikor je znašalo prebivalstvo pred vojno. Več kot 6 milijonov jih je bilo razseljenih znotraj države, 5 milijonov pa jih je pobegnilo čez mejo in zdaj živijo kot begunci.

Težave z Gilgamešem

Nesreča, ki se je zgrnila nad Sirijo potem, ko je državna uprava nehala delovati, niti ne preseneča. Filozofi in družboslovci že dolgo trdijo, da le delujoča državna oblast lahko razrešuje spore, izvaja zakone in brzda nasilje. Locke je zapisal:

... tam, kjer ni zakonov, tudi svobode ni.

Sirci pa so začeli negodovati in se upirati Asadovemu avtokratskemu režimu, ker so si želeli več svobode. Adam se je otožno spominjal:

Ironično je, da smo demonstrirali zato, da bi odpravili korupcijo, nezakonitost, zlo in trpljenje, nazadnje pa je trpele veliko več ljudi.

Sirci so se spopadali s težavo, staro kot človeška civilizacija. Opisana je že v enem najstarejših ohranjenih besedil, epu o Gilgamešu, zapisanem na sumerske glinene ploščice pred 4200 leti. Gilgameš je bil kralj Uruka, morda prvega mesta sploh, na bregu danes posušenega rokava reke Evfrat na jugu današnjega

Iraka. Gilgameš v epu postavi čudovito mesto z živahno trgovino in javnimi storitvami za meščane:

Zgraditi je dal zidovje v utrjenem Uruku, okrog svete Eane, sijajne zakladnice. Poglej si njegove zidove: večni venci so jim kakor iz kovine! In še podstavke si oglej: nihče ni še takih zgradil.*

Vse pa le ni bilo idealno:

Gilgameš ne pusti sinu, da bi odšel k očetu. Podnevi in ponoči goni ljudi na delo. Gilgameš je pastir v obzidanem Uruku, mogočen, postaven, zveden in moder, toda ne dovoli devici, da bi šla k svojemu ljubemu, ne hčeri k junaku, ne ženi poročeni k svojemu možu.

Gilgameš je bil neobvladljiv, nekako tako kot Asad v Siriji. Obupano ljudstvo se je obrnilo na boga neba Anuja, glavno božanstvo v sumerskem panteonu. Rotili so ga:

Oče v nebesih, Gilgameš je presegel vse meje. Ljudstvo trpi pod njegovo peto. Si želiš, da ti kralj takole vlada? Naj bi pastir moril lastno čredo?

Anu jih je uslišal in prosil Aruru, mater stvarstva, naj ustvari Gilgameševega dvojnika:

Prav tako silovito naj bo njegovo srce kakor je Gilgameševo, da bosta tekmovala med seboj – Uruk pa naj si oddahne!

* *Ep o Gilgamešu*. Mladinska knjiga, 1978. Prevod Mirko Avsenak.

Anu je torej tako razrešil tako imenovano 'težavo z Gilgamešem' – vprašanje, kako nadzorovati oblast in moč države, da nam koristi, ne pa škodi. Gilgamešu je ustvaril dvojnika Engiduja, da ga je obvladal. James Madison, eden ustanoviteljev ameriškega državnega sistema oblasti, bi to razumel. Štiri tisočletja pozneje je trdil, da mora državna ustava zagotavljati ravnotežje moči in onemogočati popolno oblast eni strani.

Gilgameš se je z dvojnikom prvič soočil, ko se je pripravljaj, da si s silo vzame novo nevesto. Engidu mu je zastavil pot in se z njim spopadel. Gilgameš je nazadnje zmagal, vendar ni bil več neprekosljivi vladar. Se je v Uruku zasadilo seme svobode?

Žal ne. Nadzor in delitev oblasti v splošnem ne delujeta, če je to določeno 'od zgoraj', in tudi v Uruku nista delovala. Gilgameš in Engidu sta postala sozarotnika. V epu piše:

Poljubila sta se ter sklenila zvesto prijateljstvo.

Pozneje sta skupaj ubila pošast Humbabo, varuha velikih cedrovih gozdov v Libanonu. Ko so bogovi poslali nebeškega bika, da bi ju kaznoval, sta ga z združenimi močmi ubila. Obet svobode se je razblinil skupaj z možnostjo nadzora in delitve oblasti.

Od kod torej lahko izhaja svoboda, če je ne zagotavljajo dvojniki ter nadzor in delitev oblasti? Iz Asadovega režima zagotovo ne. Očitno tudi ne iz anarhije, ki je sledila propadu sirske države.

Odgovor je preprost: svoboda potrebuje državo in zakone, vendar je država ali elite, ki jo obvladujejo, ne zagotavljajo. Vzeti si jo morajo navadni ljudje, družba. Družba mora nadzorovati državo, tako da ta varuje in podpira svobodo, ne pa jo po-tepta, kot je storil Asad v Siriji pred letom 2011. Za uveljavljanje svobode se mora družba mobilizirati, se politično udeleževati, se zoperstavljati, ko je treba, in na volitvah vlado vreči z oblasti,

ko je mogoče. Svoboda izhaja iz občutljivega ravnotežja moči med državo in družbo.

Ožina do svobode

V knjigi trdimo, da se lahko svoboda pojavi in uspeva le tedaj, ko sta močni tako državna oblast kot družba. Močna država mora preprečevati nasilje, izvajati zakone in zagotavljati javne storitve, ključne za stanje, v katerem se ljudje lahko odločajo po svoji volji in odločitve uresničujejo. Močna, mobilizirana družba pa mora nadzirati in brzdati državo. Dvojniki ter nadzor in delitev oblasti ne rešijo težav z Gilgamešem, saj so brez nenehne budnosti družbe ustava in zakonska zagotovila le črke na papirju. Ožina do svobodne družbe je stisnjena med strah in zatiranje despotske države na eni strani ter nasilje in brezzakonje ob odsotnosti državne uprave na drugi. V tej ožini sta država in družba uravnoteženi. Ravnotežje se ne pojavi kot nekaj revolucionarnega, temveč je nenehen, vsakodneven boj med obema udeležencema. Boj prinaša koristi. Država in družba v njem ne le tekmujeta, temveč tudi sodelujeta. Sodelovanje omogoča državi, da bolje zagotovi vse, kar družba potrebuje, spodbuja pa tudi močnejšo družbeno mobilizacijo in s tem boljši nadzor državne oblasti.

Do svobodne družbe ne pridemo preprosto skozi odprta vrata, temveč po ožini, po kateri se je treba prebijati dlje časa, da obrzdamo nasilje, napišemo in uveljavljamo zakone, ter da država začne državljanom zagotavljati potrebne storitve. Proces je zapleten, ker se mora država s svojimi elitami privaditi življenju z omejitvami, ki jih postavlja družba, različni deli družbe pa se morajo naučiti sodelovati razlikam navkljub.

Ožina je tesna in zahtevna. Kako lahko brzdamo državo z njenim velikanskim uradništvom, mogočno vojsko in zakonodajno

oblastjo? Kako lahko zagotovimo, da bo ostala pohlevna in pod nadzorom, ko ji bomo naložili še večje odgovornosti v zapletenem svetu? Kako lahko zagotovimo, da bo družba sodelovala in se ne bo zaradi razklanosti obrnila sama proti sebi? Kako lahko preprečimo, da ne bi vse skupaj prešlo v tekmovanje z ničelno vsoto? Ni lahko, zato je ožina tesna. Družbe vstopajo vanjo in iz nje izstopajo, posledice tega pa so daljnosežne.

Ni veliko voditeljev, ki bi skušali načrtno vzpostaviti svobodno družbo, če jih pustimo pri miru. Ko so država in njene elite močne, ni pravega razloga, zakaj bi voditelji ljudstvu podelili pravice in svoboščine. Če pa bi že to storili, jim težko zaupamo, da bodo pri tem vztrajali.

Izvor svobodne družbe lepo ponazarja zgodovina osvobajanja žensk od Gilgameševih časov do danes. Kako se je družba premaknila od stanja, v katerem je himen vseh deklet pripadal vladarju, kakor piše v epu, do družbe, v kateri imajo ženske zagotovljene pravice (vsaj ponekod)? Je mogoče, da so jim te pravice podelili moški? V Združenih arabskih emiratih je na primer šejk Mohamed bin Rašid al Maktum, podpredsednik in premier države ter vladar Dubaja, leta 2015 ustanovil svet za ravnotežje spolov. Svet vsako leto podeli nagrade na primer državnemu uradu, ki najmočneje podpira uravnoteženost spolov, ali najboljši iniciativi za takšno ravnotežje. Leta 2018 so vse nagrade – podeljuje jih osebno šejk Maktum – prejeli moški! Vprašanja neenakopravnosti spolov v Združenih arabskih emiratih se je torej lotil kar šejk, brez soudeležnosti širše družbe, zato pretiranih uspehov ni mogoče pričakovati.

Veliko uspešneje je boj za pravice žensk potekal tedaj, ko ženskam pravic ni nihče podeljeval, temveč so si jih same vzele. Gibanje tako imenovanih sufražetk je izšlo iz britanske ženske družbene in politične zveze, izključno ženske organizacije, ustanovljene leta 1903. Članice si niso prizadevale za nagrade za najboljšo iniciativo uravnoteženja spolov, ki bi jih

podeljevali moški, temveč so se same mobilizirale. Lotile so se neposrednih dejanj in državljanske nepokorščine. Podtaknile so bombo pod počitniško hišico tedanjega finančnega ministra in poznejšega premiera Davida Lloyd Georgea. Priklenile so se na ograjo pred parlamentom. Niso plačevale davkov, ko pa so jih vrgli v ječo, so gladovno stavkale, tako da so jih morali nasilno hraniti.

Emily Davison je bila vidna članica gibanja sufražetk. Med pomembno konjsko dirko 4. junija leta 1913 je planila na stezo pred konja kralja Jurija V. Po nekaterih poročilih je nosila vijolično, belo in zeleno zastavo gibanja. Konj je padel in jo pokopal pod seboj, kar lahko vidimo na fotografiji v vložku. Štiri dni pozneje je umrla. Pet let zatem pa so ženske že lahko glasovale na parlamentarnih volitvah. Ženske v Britaniji volilne pravice torej niso dobile zaradi plemenite poteze (moških) voditeljev. Pridobile so si jo izključno zaradi lastne organiziranosti in odločnosti.

Zgodba o osvobajanju žensk ni edinstvena ali izjemna. Osvobajanje je skoraj vedno odvisno od mobilizacije družbe ter njene zmožnosti, da se ne pusti državi in njenim elitam.

OŽINA SVOBOŠČIN

1. poglavje

KAKO SE ZGODOVINA KONČA?

Prihaja anarhija?

Leta 1989 je Francis Fukuyama napovedal, da se bliža 'konec zgodovine', ker se vse države vse bolj oblikujejo po političnem in gospodarskem vzoru Združenih držav Amerike. Razglašal je popolno zmago slavje gospodarskega in političnega liberalizma. Le pet let pozneje je Robert Kaplan v članku 'The Coming Anarchy' (Bodoča anarhija) naslikal povsem drugačno podobo. To kaotično brezzakonje in nasilje je ponazoril z opisom stanja v zahodni Afriki:

Zahodna Afrika postaja prisposoba za anarhijo. Pestijo jo bolezni, prenaseljenost, razširjenost kriminala, pomanjkanje dobrin, preseljevanje beguncev, vse hujše propadanje državnih uprav in razblinjanje državnih meja ter krepitev zasebnih vojsk, varnostnih podjetij in mednarodnih kartelov za prekupčevanje z mamili. Zahodna Afrika je prav ustrezna točka, na kateri se lahko začnemo meniti o vprašanjih, s katerimi se bo človeštvo kmalu soočilo, razpravljati

o njih pa je tako zelo neprijetno. Če želimo videti, kakšne bodo čez nekaj desetletij politične razmere na Zemlji, moramo začeti z obravnavo današnje zahodne Afrike.

Yuval Noah Harari je leta 2018 v članku 'Why Technology Favors Tyranny' (Zakaj ima tehnologija rada tiranijo) napovedal, da z razvojem umetne inteligence lahko pričakujemo vzpon 'digitalnih diktatur', v katerih bodo oblasti lahko sledile našemu početju, sporazumevanju in razmišljanju ter jih nadzorovale in celo določale.

Zgodovina se lahko torej vendarle konča, vendar povsem drugače, kot si je zamišljal Fukuyama. A kako? Z zmagoslavjem Fukuyamove vizije demokracije, z anarhijo ali z digitalno diktaturo? Ob naraščajočem državnem obvladovanju interneta, medijev in življenja navadnih ljudi na Kitajskem lahko dobimo občutek, da se gibljemo proti digitalni diktaturi, nedavna dogajanja na Bližnjem vzhodu in v Afriki pa kažejo, da tudi anarhična prihodnost ni privlečena za lase.

Če pa želimo o vsem tem razmisliti kar se da sistematično, začnimo v Afriki, tako kot je predlagal že Kaplan.

Država s 15. členom

Ko se pomikamo vzhodno vzdolž zahodnoafriške obale, Gvinejski zaliv počasi zavije na jug proti osrednjemu delu celine. Mimo Ekvatorialne Gvineje, Gabona in Pointe-Noira v Zahodnem Kongu (ali Kongu-Brazzaville) prispemo do ustja reke Kongo, vstopne točke Vzhodnega Konga (ali Demokratične republike Kongo), države, ki pogosto velja za utelešenje anarhičnosti. Kongovci se radi šalijo, da so imeli že šest različnih ustav, odkar so si leta 1960 priborili neodvisnost od Belgije, v vseh pa je 15. člen. V 19. stoletju je tedanji francoski premier Charles-Maurice Talleyrand izjavil, da mora biti ustava kratka in nedoločena.

Zloglasni 15. člen vsekakor izpolnjuje ta pogoja. Res je kratek in nedoločen. Piše le: *Débrouillez-vous* (poskrbite zase).

Ustavo si običajno predstavljamo kot listino odgovornosti, dolžnosti in pravic državljanov in državnih oblasti. Država naj bi razreševala spore med državljani, jih varovala ter zagotavljala ključne javne storitve, kot so izobraževanje, zdravstvena oskrba in infrastruktura, ki si jih posamezniki ne morejo preprosto zagotoviti sami. Težko si je predstavljati, da bi v ustavi pisalo: *Débrouillez-vous*.

V resnici gre le za šalo, saj kongovska ustava ne vsebuje takšnega 15. člena. A vendarle je povsem ustrezen. Prebivalci Konga že vsaj od začetka neodvisnosti leta 1960 skrbijo sami zase – pred tem pa je bilo še slabše. Oblast v veliki meri zanemarja svoje dolžnosti, v mnogih delih države ni čutiti njene prisotnosti. V večjem delu države sodišča, zdravstvene klinike in šole ne delujejo ali propadajo, ceste so vse manj prevozne. Umori, kraje, izsiljevanje in ustrahovanje so nekaj vsakdanjega. Med veliko vojno od leta 1998 do 2003 se je življenje večine Kongovcev, ki je bilo že tako bedno, spremenilo v pravi pekel. Okoli pet milijonov ljudi so umorili ali pa so umrli od bolezni ali lakote.

Niti v mirnem obdobju država ni izvajala svojih obvez iz dejanske ustave. V 16. členu piše:

Vsi ljudje imajo pravico do življenja, telesne neokrnjenosti in svobodnega razvoja osebnosti, ob tem da spoštujejo zakone, javni red, pravice drugih ljudi in javno moralo.

Velik del pokrajine Kivu na vzhodu države pa obvladujejo uporniške skupine in vojaški velikaši, plenijo tamkajšnje rudno bogastvo in ob tem ropajo, ustrahujejo in morijo krajevno prebivalstvo.

Kaj pa pravi dejanski 15. člen kongovske ustave? Začne se takole: »Javne oblasti so odgovorne za preprečevanje spolnega

nasilja ...« In vendar je leta 2010 uradnik pri Združenih narodih državo opisal kot svetovno prestolnico posilstev.

Kongovci so prepuščeni samim sebi. *Débrouillez-vous*.

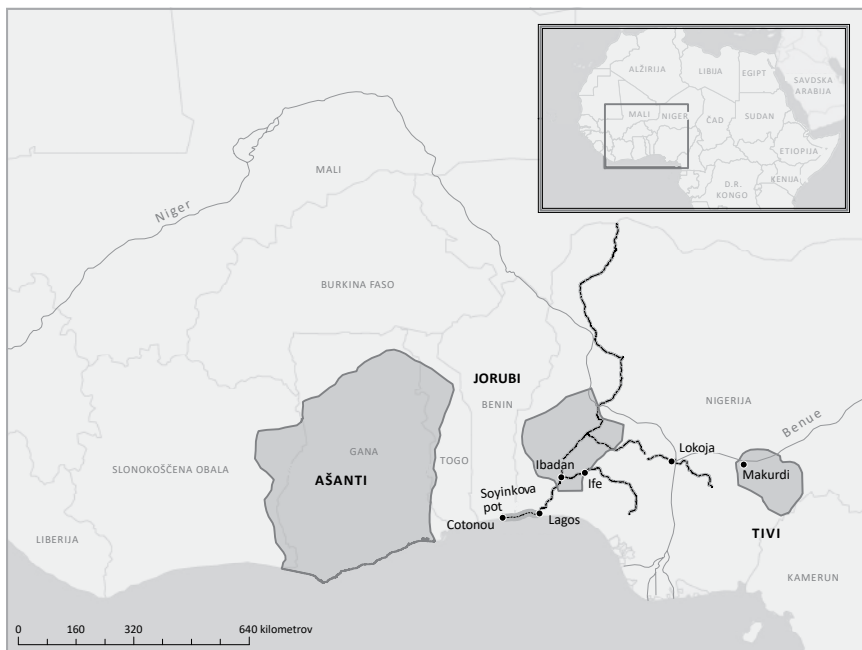
Popotovanje po nadvladi

Ta pogled ne velja le za Kongovce. Če gremo vzdolž Gvinejskega zaliva proti severu, pridemo do Lagosa, nigerijske poslovne prestolnice, ki nadvse dobro ponazarja Kaplanovo mračno predstavo prihodnosti. Kaplan je zapisal, da je to mesto z visoko stopnjo kriminala, onesnaženosti in prenaseljenosti nadvse primeren zgled propadlega mesta tretjega sveta.

Ko je leta 1994 pisal o tem, je bila v Nigeriji na oblasti vojska, predsednik je bil general Sani Abača. Abača ni menil, da bi moral nepristransko razreševati spore ali varovati prebivalstvo. Posvečal se je predvsem pobijanju nasprotnikov in prisvajanju naravnega bogastva. Ocenjujejo, da si je prisvojil vsaj 3,5 milijarde dolarjev.

Leto prej se je iz sosednjega Benina (vidimo ga na zemljevidu 1) prek kopenske meje v Lagos vrnil Nobelov nagrajenec za književnost Wole Soyinka. O tem je zapisal: »Že pred mejo je bilo vse jasno. Ob cesti je stala več kilometrov dolga kolona vozil, ker je čakajoči ali niso mogli prečkati ali pa si tega niso upali. Ljudje, ki so se podali čez, so se že po kakšni uri vrnili s poškodovanimi vozili ali izpraznjenimi žepi, ker so morali plačati mitnino že za pot do prve zapore.«

Soyinka pa se ni vdal in je prečkal mejo v Nigerijo, da bi tam poiskal koga, ki bi ga odpeljal v prestolnico, vendar so mu tam takoj rekli: »*Oga Wole, eko o da o*« (Gospod Wole, Lagos je ničvredno mesto). Približal se mu je taksist in si s povezano roko kazal na obvezano glavo. Povedal mu je, kako mu je krvoločna tolpa sledila še potem, ko je zapeljal avtomobil vzvratno z vso hitrostjo.

ZEMLJEVID I. Zahodna Afrika: Nekdanje kraljestvo Ašantov, dežela Jorubov in dežela Tivov ter pot Woleja Soyinke od Cotonouja do Lagosa

Oga ... Barabe so mi razbile šipo. Komaj sem se rešil ... Ekti daru [V Lagosu vlada kaos].

Nazadnje je Soyinka le dobil taksista, ki ga je bil pripravljen peljati v Lagos, čeprav mu je že vnaprej dejal: »Cesta je slaaaaaba. Zelo zelo slaba.« Soyinka o tem pravi: »Tako sem se podal na najbolj morasto potovanje, kar jih pomnim.« Nadaljeval je:

Zapore na cesti so sestavili iz praznih bencinskih sodov, odvrženih pnevmatik in platišč, polomljenih kioskov, drevesnih debel in skal ... Gangsterji so imeli absolutno oblast ... Pri nekaterih zaporah je bilo treba plačati mitnino; če si

plačal, si lahko peljal naprej, vendar le do naslednje zapore. Včasih so računali pet litrov goriva, ki so si ga načrpali kar iz avtomobilskega rezervoarja, potem si peljal naprej do naslednje pregrade ... Nekatera vozila so očitno peljala kar naprej in doživela obstreljevanje ter udarce krepel in celo pesti; druga so bila videti, kot da so pripeljala naravnost s snemanja *Jurskega parka* – za enega prisežem, da so se na karoseriji poznali ugrizi velikanski zob.

Ob približevanju Lagosu se je vse le še poslabšalo.

Običajno traja pot v osrčje Lagosa dve uri. Zdaj pa je bilo že pet ur pozneje in sva se pripeljala šele petdeset kilometrov. Začelo me je resno skrbeti. Čim bliže Lagosu sva prihajala, tem bolj je bilo čutiti napetost v zraku. Zapore na cesti so se gostile, vse več je bilo poškodovanih vozil. Vse več je bilo tudi trupel.

Trupla v Lagosu niso nič posebnega. Ko je izginil višji policist, je policija preiskala vode pod mostovi, da bi našla njegovo truplo. Odnehali so po šestih urah, potem ko so potegnili ven triindvajset trupel. Nobeno ni bilo policistovo.

Medtem ko je nigerijska vojska plenila po deželi, so Lagošani morali pretežno poskrbeti sami zase. Mesto je preplaval kriminal, mednarodno letališče je bilo tako nevarno, da so druge države svojim letalskim družbam prepovedale polete do tja. Gangsterske tolpe so prežale na poslovneže, od njih izsiljevale denar in jih celo morale. Ti zlikovci pa niso bili edina nevarnost, ki se je je bilo treba paziti. Na ulicah so poleg trupel ležali kupi smeti, po njih so se prosto sprehajale podgane. Novinar BBC je leta 1999 zapisal: »Mesto izginja pod gomilo smeti.« Ni bilo ne elektrike, ne tekoče vode. Kdor si je hotel svetiti, si je moral kupiti agregat. Ali pa sveče.

Življenje Lagošanov pa ni bilo grozljivo le zaradi smeti in podgan na ulicah ter trupel na pločnikih, temveč tudi zaradi nenehnega občutka strahu. Če so ti gangsterji danes prizanesli, ti naslednji dan morda ne bo tako naklonjen – še posebej, če si se drznil negodovati nad tem, kaj počnejo z mestom, ali jim nisi izkazal zadostne podložnosti. Ta strah, ta občutek nevarnosti in negotovosti je lahko prav tako hromeč kot resnično nasilje, saj si v nenehnem primežu nadvlade druge skupine ljudi.

Philip Pettit v knjigi *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (*Republikanizem: Teorija svobode in oblasti*) piše, da pod pritiskom nadvlade, strahu in skrajne negotovosti ni mogoče dostojno in polno živeti. Po njegovem prepričanju je nesprijemljivo,

če moramo živeti podrejeni nekomu drugemu, ki nam lahko po svoji volji stori tudi kaj hudega.

Navaja nekaj takšnih oblik nadvlade:

Žena v položaju, ko jo mož lahko po mili volji pretepa, ona pa ne more ukrepati; zaposleni, ki si ne drzne pritožiti nad delodajalcem in je izpostavljen vsakovrstnim neprijetnostim, ki mu jih ta naprti; dolžnik, ki je odvisen od milosti posojilodajalca ali bančnega uradnika, saj ga ta dva lahko brez nadaljnjega spravita na beraško palico.

Pettit pravi, da ima grožnja nasilja ali trpinčenja prav tako hude posledice kot dejansko nasilje ali trpinčenje. Nasilju se seveda lahko izognemo, tako da izpolnjujemo želje druge osebe ali ubogamo njene ukaze. Vendar moramo početi kaj, česar si ne želimo, in nenehno prenašati to grožnjo. (Ekonomisti bi rekli, da je nasilje morda 'zunaj ravnovesne poti', vendar to ne pomeni, da ne vpliva na naše vedenje ali da nima posledic, ki

so skoraj tako hude kot pri resničnem nasilju.) Pettit pravi, da takšni ljudje

živijo v senci nekoga drugega, tudi če ta nanje ne položi roke. Živijo v negotovosti glede tega, kaj bo ta drugi storil, nenehno morajo paziti na njegovo razpoloženje. Ne drznejó si mu pogledati v oči, morajo se prilizovati in mu laskati, da bi si pridobili njegovo naklonjenost.

Nadvlada pa ne pomeni nujno gole sile ali grožnje z nasiljem. Vsako razmerje neenakovrednih moči, pa naj se vzdržuje z grožnjami ali drugimi prijemi – na primer običaji –, tvori vrsto nadvlade, saj je podvrženo

arbitrarnim nihanjem – morebitni muhasti volji ali samovolji druge osebe.

Lockovo definicijo svobode lahko še izostrimo z odsotnostjo nadvlade, kajti človek, ki ga nadvladujejo, se ne more svobodno odločati. Pettit pravi, da nas ne nadvladujejo, če

nismo podrejeni in odvisni. Vedno moramo imeti možnost, da se postavimo zase in se zavedamo, da nihče nima moči, da se kar tako vmešava v življenje koga drugega.

Treba se je zavedati, da svoboda ne more biti le abstrakten pojem, temveč neodtujljiva možnost, da se sami odločamo glede svojih dejanj. Te možnosti nimamo, če nas kaka oseba, skupina ali organizacija lahko v kaj prisili, nam grozi ali si nas podredi prek družbenih odnosov. Nimamo je, če se spori razrešujejo z nasiljem ali grožnjo. Prav tako pa je nimamo, če se razrešujejo z neenakopravnimi razmerji zaradi zakoreninjenih običajev. Svoboda je mogoča le brez kakršnekoli nadvlade.

V Lagosu ni bilo nikakršne svobode. Spori so se razreševali v korist močnejših in bolje oboroženih. Bilo je veliko nasilja, kraj in umorov. Infrastruktura je povsod propadala. Nadvladovanje šibkejših je bilo vsakdanji pojav. Anarhija ni šele prihajala, temveč se je že ustoličila.

Hobbesov boj vseh proti vsem

Lagos v zadnjem desetletju 20. stoletja se večini, ki živimo varno in udobno, morda zdi kot hud odklon, vendar ni. V preteklosti sta bila negotovost in nadvlada stalnici človeškega življenja. Še po začetkih kmetovanja pred približno deset tisoč leti, ko so se ljudje ustalili v trajnih naselbinah, so živeli v brezvladni družbi. Nekatero skupino lovcev in nabiralcev v odmaknjenih predelih Afrike in amazonskega pragozda živijo podobno še danes. Druge brezvladne skupine, na primer Paštuni, etnična skupina, ki šteje okoli 50 milijonov ljudi in poseljuje večji del južnega in vzhodnega Afganistana ter severozahodnega Pakistana, pa so veliko večje ter se ukvarjajo s poljedelstvom in živinorejo. Arheološka in antropološka spoznanja nam razkrivajo, da so mnoge te družbe živele še veliko bolj travmatično od vsakodnevnega življenja Lagošanov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Najresnejše zgodovinske dokaze podajajo smrtne žrtve med boji ali zaradi umorov, na katere sklepajo arheologi iz izmaličenih ali poškodovanih okostij. Antropologi so se o tem na lastne oči prepričali pri še obstoječih brezvladnih družbah. Leta 1978 je antropologinja Carol Ember sistematično popisala boje med družbami lovcev in nabiralcev. Osupnila je nad visoko stopnjo nasilja med ljudstvi, ki jih je imela za 'miroljubne divjake'. Ugotovila je namreč, da se dve tretjini družb, ki jih je preučevala, vsaj vsako drugo leto zaplete v medsebojno bojevanje. Le 10 odstotkov se jih nikoli ni vojskovalo. Steven Pinker je na osnovi raziskav Lawrencea Keelyja zbral podatke o sedemindvajsetih

brezvladnih družbah, ki so jih antropologi preučevali zadnjih dvesto let, in ocenil, da je nasilne smrti vsako leto umrlo 500 oseb na vsakih 100.000 ljudi, kar je 100-krat več od trenutne stopnje umorov v Združenih državah – 5 oseb na 100.000 ljudi – in kar 1000-krat več kot na Norveškem, kjer to število znaša le 0,5 žrtve na 100.000 prebivalcev. Arheološke najdbe podkrepjujejo to oceno nasilja v preteklih družbah.

Ob teh številih se moramo zamisliti. Če vsako leto nasilne smrti umre 500 od 100.000 ljudi ali 0,5 odstotka prebivalstva, znaša pri povprečnem prebivalcu verjetnost za takšno smrt v obdobju petdesetih let kar 25 odstotkov. Če bi torej živeli v takšni družbi, bi četrtnina ljudi, ki bi jih poznali, umrla nasilne smrti. Kar težko si je predstavljati negotovost in strah v tako nasilnem okolju.

Čeprav je do veliko tega pobijanja prihajalo med vojskovanjem med različnimi plemeni ali skupinami, pa je bilo veliko tudi drugega nasilja. Pri plemenu Gebusi na Novi Gvineji je bilo v obdobju pred prvimi stiki z zahodno civilizacijo v štiridesetih in petdesetih letih 20. stoletja skoraj 700 umorov na 100.000 ljudi na leto, ko ni bilo nobene vojne. Vse kaže, da je do tega prihajalo zaradi prepričanja, da smrt povzročajo čarovnije, tako da je bilo treba poiskati odgovorne celo za nenasilne oblike smrti in se jim maščevati.

Brezvladna družba pa ni bila nevarna le zaradi visoke stopnje umorov. Pričakovana življenjska doba ob rojstvu je bila zelo nizka – med enaindvajset in sedemintrideset let. Še pred dobrimi dvesto leti takšna kratka življenjska doba in nasilje s smrtnim izidom nista bila nič posebnega. Mnogi naši predniki so tako kot prebivalci nigerijskega Lagosa živeli v razmerah, ki jih je znameniti politični filozof Thomas Hobbes opisal v knjigi *Leviatan*:

... nenehen strah, nevarnost nasilne smrti, življenje pa samotno, ubogo, neznosno, kruto in kratko.

Tako je pisal Hobbes v mračnem obdobju angleške državljanske vojne sredi 17. stoletja. To družbeno stanje je opisoval kot vsesplošno vojno ali boj vseh proti vsem.

Ob Hobbesovem odličnem opisovanju tega vojnega stanja je jasno, zakaj je življenje v takšnih razmerah resnično mračno. Izhajal je iz nekaj temeljnih predpostavk o človeški naravi in trdil, da so napetosti neizbežne pri vsaki interakciji med ljudmi. »Če si dve osebi želita isto stvar, a je obe ne moreta imeti, si postaneta sovražni in skušata druga drugo uničiti ali si nasprotnika podrediti.« Svet brez vzpostavljenega načina reševanja takšnih sporov po njegovem ne more biti prijeten:

Napadalcu se ni treba ničesar bati, razen enega samega moža. Če nekdo zasadi, zgradi ali poseduje kaj vrednega, lahko pričakujemo, da se ga bodo drugi skupno lotili in ga razlastili ne le sadov njegovega dela, temveč tudi njegovega življenja ali njegove svobode.

Hobbes je podobno kot Pettit trdil, da je že sama grožnja z nasiljem neznosno breme, tudi če se lahko dejanskemu nasilju izognemo, tako da se ponoči držimo doma ter pazimo, kam hodimo in s kom se družimo. Po Hobbesu vsesplošna vojna ni nujno fizično bojevanje, temveč stanje nenehne pripravljenosti nanjo, ko ni nobenega zagotovila, da do vojne ne bo prišlo. Že sama možnost vojne torej močno vpliva na življenje ljudi. Hobbes pravi: »Ko se odpravi na pot, se oboroži in nikamor ne gre sam; ko gre spat, zaklene vrata; celo ko je doma, zaklepa omaro.« Vse to je bilo Woleju Soyinki dobro znano, saj po Lagosu nikoli ni hodil brez pištole za pasom, da bi se lahko branil.

Hobbesu je bilo tudi jasno, da si ljudje želijo nekaj osnovnih materialnih dobrin in priložnosti za zaslužek. Zapisal je: »Človek mirno živi, če se ne boji smrti, če ima vse, kar je potrebno za udobno življenje, in če si z lastno prizadevnostjo to lahko

pridobi.« Če pa živi v vojnem stanju, vse to ni samo po sebi umevno. Niti prave spodbude za produktivno delo ni.

V takšnih razmerah se resno delo ne izplača, saj ni gotovo, ali bomo lahko obdržali njegove sadove – zato ničesar ne pridelamo na zemlji, ničesar ne uvozimo po morju, ničesar ne zgradimo, nimamo orodja, da bi kaj premaknili ali odstranili kaj težkega, izgubimo tudi vse znanje tega sveta.

Ljudje se seveda branijo anarhije, se skušajo po Hobbesovih besedah »obvladovati, da se rešijo nesrečnega vojnega stanja, ki nujno izhaja iz naravnih človeških gonov.« Hobbes je predvidel, kako se to zgodi, ko je vpeljal pojem boja vseh proti vsem. Ugotavljal je, da do tega pride, ko ljudje živijo brez skupne avtoritete, do katere bi čutili ustrezno strahospoštovanje. To skupno avtoriteto je imenoval leviatan ali državna oblast. Vsesplošnega bojevanja se torej rešimo z osrednjo oblastjo, kakršno so pogrešali v Kongu in Nigeriji, in kakršne ni v anarhičnih oblikah družbe. Hobbes je kot prisposodbo za državno oblast uporabil morsko pošast iz svetega pisma, da je poudaril njeno moč. Na naslovnici njegove knjige, prikazane na priloženi fotografiji v vložku, je jedkanica leviatana z navedkom iz Jobove knjige:

Ni mu enakega na zemlji. (Job 41:25)

Pa še kako res je!

Hobbesu je bilo jasno, da bi se všemogočnega leviatana vsi bali. Vendar je bolje, če se bojimo enega leviatana, kakor da se bojimo vseh in vsakogar. Leviatan naj bi preprečil boj vseh proti vsem, zagotovil, da se ljudje ne trudijo vsega uničiti in si vseh drugih podrediti, ter da pospravijo smeti, odstranijo gangsterje in poženejo elektriko.

Sliši se prelepo, a kako si priskrbimo leviatana? Hobbes je predlagal dva načina. Prvi je 'ustanovljena država', ko se ljudje medsebojno sporazumejo o takšni ustanovitvi državne oblasti in ji predajo pooblastila, oziroma »se vsi podredijo njeni volji in njenim razsodbam,« kakor je dejal. Torej nekakšen veličastni družbeni sporazum, s katerim bi vsi privolili v ustanovitev leviatana. Drugi je vzpostavitev države s silo. Hobbes je namreč dojel, da si lahko med vsesplošnim bojem nekdo podredi vse svoje sovražnike in prevzame oblast. Pomembno pa mu je bilo, da naj bi bile posledice v obeh primerih enake. Prepričan je bil, da bi se z leviatanom vojna končala, ne glede na to, kako bi družba prišla do njega.

Ta sklep morda preseneča, Hobbes pa je svoje razmišljanje utemeljil na treh različnih načinih vladanja: monarhiji, aristokratski oblasti in demokraciji. Čeprav so videti zelo različne, je Hobbes trdil, da se »te tri oblike države ne razlikujejo po vplivu, temveč po prikladnosti.« Monarhija naj bi bila prikladnejša in naj bi imela praktične prednosti, vendar naj bi bilo najpomembneje, da leviatan stori to, kar naj bi storil, pa naj vlada tako ali drugače. Ustavi bojevanje vsakogar z vsakomer, prežene nenehni strah in nevarnost nasilne smrti ter zagotovi, da življenje ni več samotno, ubogo, neznosno, kruto in kratko. Hobbes je v bistvu trdil, da kakršnakoli država stremlji k zagotovitvi miru in pravice, to pa naj bi bil tudi temeljni namen vzpostavitve državne oblasti.

Hobbesovo delo je neizmerno vplivalo na sodobno družboslovje. Pri razpravljanju o državah in ustavah sledimo Hobbesu. Začnemo z vprašanjem, katere probleme rešijo, kako omejujejo moč in kako jo razporedijo po družbi. Ugotavljamo, kako družba deluje, če je ne vodijo le od boga dani zakoni, temveč temeljne človeške motivacije. Vprašamo se tudi, kako te motivacije lahko oblikujemo. Še močnejši pa je Hobbesov vpliv na naše današnje dožemanje držav. Države in njene

predstavnike spoštujemo, ne glede na to, ali gre za monarhijo, aristokratsko vladavino ali demokracijo. Celo po vojaškem udaru ali državljanski vojni predstavniki nove oblasti priletijo v državnih letalih in sedejo na svoja mesta v Združenih narodih, mednarodna skupnost pa od njih pričakuje, da bodo uveljavljali zakone, razreševali spore in varovali državljane. Uradno jih priznava. Tako kot si je zamislil Hobbes, vladarji poosebljajo leviatana in so zato legitimni, ne glede na to, kako so prišli na oblast.

Hobbes je imel prav, da je preprečevanje boja vseh proti vsem nadvse pomembno za človeštvo. Pravilno je tudi sklepal, da po nastanku držav vsesplošno ubijanje uplahne, ker si država privzame izključno pravico do nasilnih ukrepov in uveljavljanja zakonov. V zahodnih in severnoevropskih državah je danes letna stopnja umorov le 1 na 100.000 prebivalcev ali manj, javne storitve so učinkovite in obsežne, prebivalstvo pa je bolj osebno svobodno kot kdajkoli prej.

Glede marsičesa pa se je Hobbes motil. Izkaže se na primer, da lahko družba tudi v brezvladju povsem dobro obvladuje nasilje in spore, čeprav pri tem ne zagotavlja veliko svobode. Hobbes je bil tudi pretirano optimističen glede svobode pod državno oblastjo. Vsekakor se je motil, ko je menil, da moč že zagotavlja pravičnost in svobodo. (Pri tem lahko dodamo, da se glede tega moti tudi mednarodna skupnost.) Tudi življenje pod jarmom države je lahko neznosno, kruto in kratko.

Začnimo z zadnjo ugotovitvijo.

Strah in groza

Nigerijske oblasti niso namerno podpirale anarhije, Demokratična republika Kongo pa ni kar sklenila, da je najbolje ne uveljavljati zakonov in naj uporniki kar pobijajo prebivalce. Državna oblast preprosto ni bila dovolj zmogljiva, da bi to

preprečevala. Oblast je zmogljiva, če lahko doseže zastavljene cilje. Ti cilji so na primer uveljavljanje zakonov, razreševanje sporov, upravljanje in obdavčevanje gospodarskih dejavnosti ter zagotavljanje infrastrukture in drugih javnih storitev. Cilj je lahko tudi vojskovanje. Zmogljivost države je delno odvisna od organiziranosti njenih ustanov, še bolj pa od njenega uradništva. Državni uslužbenci so potrebni pri izvajanju državnih načrtov, morajo pa imeti ustrezna sredstva in motivacijo, da nalogo izpeljejo. Prvi je to vizijo jasno podal nemški sociolog Max Weber, ki ga je navdihnila pruska birokracija, hrbtenica nemške države v 19. in 20. stoletju.

Leta 1938 se je nemška birokracija znašla v težavah. Vladajoča nacionalsocialistična delavska (nacistična) stranka je iz Avstrije, ki si jo je Nemčija nedavno pripojila, sklenila izgnati vse jude. Hitro pa je prišlo do birokratskega zastoja. Vse je bilo treba postoriti urejeno, zato je moral vsak jud zbrati številne listine, da je lahko zapustil državo, to pa je bil dolgotrajen postopek. Nalogo so poverili Adolfu Eichmannu, možu, ki je sedel za mizo IV-B-4 v SS (paravojaški nacistični organizaciji Schutzstaffel). Eichmann se je domislil postopka po tekočem traku, tako da je povezal vse pristojne ustanove – finančno ministrstvo, davkarijo, policijo in judovske voditelje. Judovske funkcionarje je tudi poslal v tujino, da bi pridobili finančna sredstva za vize, ki so jih judi potrebovali za preselitev. Hannah Arendt je takole zapisala v knjigi *Eichmann v Jeruzalemu*:

Na en konec daš Juda, ki ima še vedno nekaj lastnine, tovarno ali trgovino ali bančni račun, in ta gre skozi stavbo od okenca do okenca, od urada do urada, na drugem koncu pa pride ven brez denarja, brez pravic, le s pognim listom, na katerem piše: Državo morate zapustiti